

Տանկապատանում տեղի ունեցած կոտորածը մեծ վիրտ պատահանք Այվազովսկուհի եւ ցանկանալով զայրուելով մի կերպ արտայայտել, Սուլթանից ստացած շքանշանը մի ժամանակ մտադրուեց վերադարձնել, քայլ քաղաքական հանգամանքներ ասիական միտքը փոխելու, աշխու ամենաշինել այդ շքանշանը իւր ծառային բաշխեց եւ այսպէս իւր վրդովմունքներն արտակապական ծառայութիւնը:

Ուսմանը ասում են թէ իւր ազգի համար Այվազովսկին մի մեծ բան չի արած: Նա իւր դերերը վրձինով մեծ պատիւ բերեց Հայոց ազգին, եւ այդ բանը թոյլ եւ տալիս ինձ համարել անզուգական ծառայութիւն:

Պարիզ

ԳԵՂՈՐԳ ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆՑ

ՆՈՐ ԼՈՅՆՆԵՐ

Բ.

Առ Դ Յ.

Երաժշտութիւնը Եւրոպայի տներում մէջ, առաջինէն որուն քաղցրութիւնը զիս կը վախճընէ: Անկարող եմ իրեն դիմադրելու: Ձիւնաթիփ, տկար կը զգած ինքզինքս անոր առջեւ, հինգի մը պէս անձնատուր կ'ըլլամ իր տիրական հմայքին: Անիկա կուզայ ինձի պատկերներով բեղմնաւոր, իտեական գեղեցկութեամբ պատկերներով, որոնք իրարու կը յաղորդեն ցնորաստու ներդաշնակութիւնով մը. դաշուհար դէմքեր անպատու արտայայտութիւնով, աչքեր անձկութեան անհասանելի սեւեռներով, ու մազեր, մազեր որ կը նուազեն, որ կուշան, որ կ'աղօթեն, մարմիններ կոյսի սպիտակ ծալաւով մը գէպ է երկինքը սլացիկ վաղնջական ծիրաններ միտաթիկ, արտում իշխանուհիներու, զով մթնութիւններու մէջ ծածկ ձիւնապայտակ, լուսեղէն ծաղիկներ, յուգած երազներ ու անհայրող բաժնուհիւ: Մոգական հեռադրութիւններէն ուր իրենց սրտերը կը յամենան, դիւնով՝ անկարելի բըժանքներուն քաղցրութիւնով, թոնով: Երաժշտութիւնը կ'արթննէ իմ մէջս վիթխարի ուժեր, հուժկու կենսականութիւն մը, կամ սխրալի մեղկութիւններ, մոլեգին գործումներ, յուսահատ եւ տիեզերական գիրկընդառնումի շարժում մը, ու երբեմն անեանալու հեշտալի ծարաւ մը: Իմ մէջս կը մտնէ անիկա, ու կը լուսաւորէ էս-ու-թիւնս մեծ աղւորութիւնով մը, աստղա-

զարդ գիշերուան մը պէս, կամ արեւի ու արշալոյսի ողորմումով մը, որուն մէջէն սակայն անպատու թաղութիւն մը կը ծաւալել Բայն ջանի մը տարէն ի վեր, տարիներու ուր կեանքը ճանչցայ, ու սէրը, ու սուղին պաշտամունքը գեղեցկութեան, տարիներ ուր անհուն խնդութիւնը ու հիւանդութիւնը անցաւ հոգիիս մէջէն ու թունաւորեց բոլոր երանութիւններս, չե՛ր կրնար հանդուրժել երաժշտութեան, որովհետեւ տիրականորէն միտքս կը բերէ անիկա հեռաւոր, մենաւոր էակը, սուգի ու աղօթքի առանձնոցը, ու սիրոյս կը ճգմուի անկարելի սիւրբով մը:

*.

Մեր քովի տունը կը բնակէին մայր մը, քոյր մը եւ եղբայր մը: Երեք կեանքիս մէջ չեմ տեսած աւելի սիրալոյզ բնութիւն մը: Լուռ, մեղերիմ, կաթոգին, աւետարանական քաղցրութիւնով տուն մըն էր անսոսնք: Իրենց սէրը իրարու համար այնչափ խորունկ, այնչափ տարածութիւն էր որ ա'լ անդիմակցութեան կը հասնէր. ինքզինքներն կը մոռնային իրարու մէջ, կ'ամբողջանային իրարմով:

Ես պզտիկ տղայ մըն էի այն տուն, հազիւ ինը տարեկան: Առջի վայրկեանէն զբաղուէիս հմայքը ազդած էր վրաս, ինքն ալ ինձի համար մայրական աղապատանք մը զգացած էր. ինձի սքանչելի պատմութիւններ կ'ընէր, ու կը պատմէր իր Պոլիս ըրած ուղեւորութիւնները, գիշերները մութ ծովին վրայ, ալիքներուն սեւ ու լուռ ու կակուղ թաւալումին վրայ, ու յետոյ իր պարահանդէսի տպաւորութիւնները կը պատմէր, առանց մորմոքի, ինչ մը յոգնած չեղտով. որովհետեւ, թէեւ հարկը 35 տարեկան, ա'լ այդ հանդէսները ու փոփոգութիւնները բացարձակապէս անտարբեր կը ծըգէին զինքը: Երկարորէն կը հարցնէի իրեն բոլոր մանրամասնութիւնները, ու ինքը ծաղրի ու գորովալի չեղաւթեան ծայրտով մը կը ծըռէր ու կը նայէր հետաքրքիր աչքերու մէջ:

— Ի՞նչ հագած էիր, սիրելի հօրաքոյր, ի՞նչ գոյն բոլակ հագած էիր...

Ու յետոյ

— Տեղովէ, անանկ չե՞. աղւոր էիր, անանկ չե՞. քեզի կը նայէին ամենքն ալ, ու աղւոր կը պարէիր անանկ չե՞ որո՞ւն հետ կը պարէիր, ինչո՞ւ համար ա'լ չես պարեր, ինչո՞ւ համար ա'լ չայնայս չես հագուեր, ա'լ պալօ չես երթար...

Ու գրեթէ լաւու չափ տիրելու տեսնելով , խնդալով , թեւեւեւ մէջ կ'առնէր զիս , գետնէն վեր վերցնելով կուրծքին վրայ կը սեղմէր զիս , ու անկուշտ կը համբուէր աչքերս , ու կը խնդար , կը խնդար , ու զիս մխրթարելու համար կը գտնէր տարօրինակ անուշութեամբ բառեր .

— Գեղե՛ ան՛ յնչափ կը սիրեմ որ ա՛յ կը ծանծաւանամ այդ բոլոր պարերէն , պայօններէն . մեծնասնէ միտսին կ'երթանք . ի՛նչ աղւոր պիտի լլայ ինչ , ինչ... ես կ'ապոյտ պիտի հագուիմ , սիրած գոյնդ , դուսն այ քանիէլէ ֆոթաք մը պիտի ունենաս . աղւոր ֆրանսերէն պիտի խօսիս , պիտի հասնին քեզի...

— Գեղե՛ աս , հօրաքոյր :

— Այո՛ , ինծի ալ , անուշաւ , պարահանդէսին թաղուհին պիտի ըլլամ... — Ու կը խնդար...

— Ինչո՞ւ անանկ կը խնդար , հօրաքոյր :

— Ձեռն ուզեր որ խնդամ :

— Ձէ՛ , բայց անանկ մի՛ խնդար , հօրաքոյր , ամէն ատեն այնպէս չես խնդար...

Տարիներ անցան , ու հօրաքոյր , — հօրաքոյր ուզած էր որ կանչէր զինք սկզբին , թէեւ բնաւ ազգականութիւն չունէինք . — մօրս չափ անհրաժեշտ , ու ինչպէս թանկապէն էակ մը դարձած էր ինծի համար : Իր սիրոյն ու զըգուանքին ու համբոյրին մէջ անասելի , անբացատրելի հրապոյր մը կը գտնէի : Ամէն օր իր հոգիէն ցաւ : ու տարփանքի մաս մը կը հաղորդէր ինծի : Իր շնորհալի մասածուին ու կանայցի տրամաւթեան միջնորդութիւն մէջ մեծցայ : Ձիս համբուրած ատենը ու ինծի հպած աւտենը իր գրեթէ մանկական ու վախցած աչքերուն մէջ շատ անգամներ , առանց հասկնալու , նշմարած էի արցունքի մը դողդալը : Մինչեւ այսօր անոր կը պարտած ինչ որ ունիմ հոգիս մէջ գեղեցիկ ու կանաչի ու զիւրքանի : Կնոջ մը զգայնութիւնը տուաւ ինծի , սիւն , եւ տանջող քաղցրութիւնը , ու երազուած բաներուն մեծ աղւորութիւնը : Առանց հօրաքոյրս բազուկներուն որոնք տարփողօրէն բոլորուցան վզիս շուրջը , առանց իր ցաւով ու երազով իր փեղկանաճած մտին հպումին , ու անոց իր աչքերուն որ աչքերուն մէջ հոգիս ան անգամակէ տրամաւթիւնները փնտնեցին , երբեք թերեւ կեանքիս մէջ Սէրը չպիտի ճանչնայի : Անորմով արթնացան իմ մէջ , տարտամօրէն , բոլոր երանաւետ խռովները : Անոր կը պարտիմ հեշտայն միտախեղականութիւնը որ այնչափ անգամներ սպառող տենչերուն մէջ մայրական

նօրէն զօրացուցած է զիս : Իրիկունները , Աստուածածնի պատկերին առջեւ . միասին կ'աղօթէինք , ես ծնրադիր իր հոյակապ լանջօրին աշտարակող գեղեցիկութեանը քով :

Մեր տունը ծովափին մօտ էր , ու ամառուան գիշերները , ընթրիքէն ետքը , դուրսը մայթին վրայ կը նստէինք զովնալու համար : Կը յիշեմ , տասնըվեց տարեկան էի , այն ատեն , Յուլիսի հրաշքի գիշեր մը , եւ աղամանդէ երկնքէն , մաքուր ու աղւոր , նորատի կնոջ մը սիրոյ երազին պէս , լուսինը կը հոսէր վար , լուս , ճերմակ , անսահման : Այդ գիշերներուն անպատմելի բանաստեղծութիւնը խառնուած է չ'ն մաքուր ու երջանակի յիշատակներուն Մոսկվա , մեղով քանի մը քայլ անդին , արծաթ լոյսի հրգէն մըն էր : Հեռաւոր ալիքներուն վրայ որ հազիւ թէ կը շարժէին , ձկնորսի նաւակ մը մեզի կը զրկէր միակերպ , խորունկ եւ անմկոտ թնդիւնը հարուածին որ նաւակին վրայ կ'իջնէր , շուտաւ ձուկներ բերելու համար ձգուած ու կականներուն մէջ : Դրան առջեւ նշմարած էինք , լուսինով ողորուած , ու երջանիկ էի իր ոտքերուն առջեւ , թեւս իր ծունկին վրայ : Մեր առջեւի դռնին մէջ , երիտասարդ զոյգ մը , մեր դրացիներէն , թեւ թեւ կը ճնձէին , ու հեռուէն , հոգիի անորոյ ու անբացատրելի վրդովմունով մը տեսայ որ երբեք տասարեք աղջկան մաղբեր իր շրթներներուն կը տանէր , ու իր երեսը կը ծածկէր անոնցմով որպէս թէ սեւ մետաքսէ անուշահոտ թուղկինակ մը ըլլար :

Յանկարծ հօրաքոյրս դարձայ եւ ըսի .

— Հօրաքոյր , ինչո՞ւ չես կարգուած :

Շուտաւով վայրկեան մը ունեցաւ . ապա , անտարբեր ,

— Ինչո՞ւ կարողուէի , ամառնութիւնը չեմ սիրեր , կ'ուզեմ ազատ ըլլալ , եւ յետոյ եղբայրս կայ , մայրս կայ : Իրենց սէրը կը բաւէ ինծի , եւ յետոյ զերեւեք ա՛յնչափ կը սիրեն : «Տխուր չէ՞՞ բաժնուիլ տարիներով սիրած անձերէդ :

— Այո՛ , հօրաքոյր , բայց ամէն մարդ կը կարողուի , դուն բնաւ այդ դազափաբը չունիցար :

Ենզըր չկրցաւ բացարձակ սուտ մը ըսել , ու ճիգ մը ընելով ,

— Այո՛ , ազգամ մը , շատ հին բան է . բարեկամ մը ունէի , զիս շատ կը սիրէր . ֆրանսական փոխհիւպատոսն էր այստեղի : Բայց մայրս ինծի համակարծիք չեղաւ . ու շատ

սիրած էի զինքը , քեզի շատ կը նմանէր , խորունկ , խանդավառ ու տանջուած բան մը կար իր ձայնին մէջ : Ու աչքերը այնչափ անուշ ու այնչափ տրտուած էին որ շատ դիշերներ լացած եմ անոնց վրայ մտածելով . . .

Ու հետզհետէ աչքերը մեծցած ու հրափառ իր քանդուած տարփանքին տեսնողով՝ շարունակեց .

— Ինչո՞ւ մայրս միջմտեց՝ չեմ գիտեր , անհաս կաննելի բաներն են կեանքի մէջ որ ամենէն աւելի կը լացընեն . չկրցայ գիմարել իր պաղատանքին . ու խոստացայ ա՛լ չտեսնել , ա՛լ մոռնալ բարեկամս : Եւ սակայն անկէ ի վեր յանձնադրի մը տէս պզտիկցած կը զգամ ինքզինքս : Իրար այնպէս հասկնալէ ու սիրելէ ետքը , ինչո՞ւ ուժը պակսեցաւ երկուքնուս ալ , չեմ գիտեր , կը տեսնես , տղաս , աւելի քաջութիւն պէտք է երջանիկ ըլլալու համար քան թէ լալու համար : Տեսա՛յ մը վատութիւն կայ զօրոգութեան մէջ , որովհետեւ մեծ սէրերը միայն կը շինեն գերազանց գեղեցկութիւնները , Զեմ գիտեր , կրնաս կոր հասկնալ զիս : Դեռ շատ պզտիկ ես , բայց երբ հանգիպես անոր զոր պիտի սիրես , երազուած աղջկան որ քեզ կը սպասէ տեղ մը , սկար մի՛ ըլլար , ամենի հեղեղատի մը պէս անդիմադրելի եղիր ու տիրական ու գեղեցիկ : Ամենէն մեծ , ամենէն աղուր իրականութիւնը Զգացումն է , մընացածը կեանքի մէջ չ'արժեր որ վրան մտածենք : Ռաբիկ ու չոր հոգիներուն ձգէ թուաբանական երանութիւնները , ու իրենց անհանգիստութիւն բարեխառնութեան պատգամներ , մաւէն մի՛ վախճար , եթէ գեղեցկութիւն մըն է որ կը լացընէ քեզ . անկարելի է որ աւելի ապուրջած չ'ըլլաս տառապելէ ետքը : Թրեւս ատենը չէր այս բաները ըսելու քեզի . բայց այս գիշեր աչքերուդ մէջ տարփանակ բաներ տեսա՛յ , կարծես թէ արդէն կը սպասես մեծ ցաւի մը . օ՛ , այդ պաղատագին տրտմութիւնը աչքերուդ , ին՛ զճ տղաս . . .

Իստ մը չկրցայ պատասխանել . թեւերուն մէջ առաւ զիս , ու գլուխս . կուրծքին վրայ երկարօրէն հեծկտացի . . .

• • •

Այն տարին Պոլիս զրկուեցայ , Բոպէրթ Գոլժը , իբրեւ գիշերօթիկ աշակերտ , Դպրոցի կեանքը , հեռաւորութիւնը , վերջերը ա՛լ մոտ-

ցընել տուած էին ինքի մանկութեան օրերը , ու մանկութեան օրերու դէմքերը :

Շրջանս աւարտած ու գործի մարդ մը եղած էի : Քսանը ինք տարեկան՝ դատական խնդրով մը պէտք եղաւ որ Իզմիր երթամ : Հօրաքոյրիս յիշատակը մտքիս մէջ արթնցաւ այն աւտոն թարմ ուրախութիւնով մը , կեանքիս մէջ — շատ դէպքեր զիս համոզած էին ատոր — ո՛չ մէկը անոր չափ ու անոր պէս սիրած էր զիս . մինչդեռ ես , ո՛րչափ անպաւնիր , խնդի մը պէս տառապած էի ջլղիկ , պղտորիկ հոգիով աղջիկներու համար :

Առաջին հանդիպած բարեկամս մէկդի ատի ու սրճարան մը տանելով լուրեր հարցուցի հօրաքոյրս վրայ .

— Շատ տխուր բան մըն է հարցուցածդ :

— ??...

— Մայրը մեռաւ . յանկարծակի երկու տարի առաջ . ու հարուածին անախակ ահագնութիւնը ջախջախեց անէցաց խեղճ աղջիկը : Վալու իսկ անկարող էր : Օրերով բերանը չբացաւ , Պատուհանին առջեւը նստած , կը նայի եղբի , ժամերով , ծովին ու հեռաւոր լեռներուն ու հորիզոններուն Ասիկա շարաթներ տեսէ : Գիշերը մը տան մէջ տանաձայններ կը լսուին սասնաւորն վրայ : Եղբայրը ննջասնեակէն դուրս կ'աճապարէ . իր քրոջ սնեակին դուռը բաց գտնելով ներս կը մտնէ , — ոչ ոք . անկողինը պարապ , ինչպիսի՞ վար կը վազէ , ու փողոցը կը յալողի հասնիլ իր քրոջը որ վրձնական քաւուածքով դէպ ի ծովը կը գիտէ — թեւէն կը բռնէ .

— Եկո՛ւր , քուրիկս :

— Ձե՛ , կըսէ , չէ՛ , թող որ երթամ , թող զիս , թո՛ղ , թո՛ղ , թո՛ղ . . .

— Եկո՛ւր , ինձի հետ , եկո՛ւր , անուշ քոյրս , եկուր , առանց քեզի ի՛նչպէս կ'ուզես որ ապրիմ , եկուր , եկուր . եկուր . . .

— Ո՛չ , կ'ըսեմ կոր , ձգէ զիս , ձգէ որ երթամ . հոն քաղցր ու զով ըլլալու է : Ձգէ՛ , աս ի՛նչ դէշ մարդեր էք . ձգէ , կ'ըսեմ կոր , ի՛նչու հանդիստ չէք ձեր գլխ , միշտ հոսեւս էք . օ՛հ , ձգէ , ձգէ . . .

Եղբայրը կը ստիպուի բռնի զրկել ու տուն բերել զինքը , Դիմադրելու անկարող , ապուր մը պէս լացիւր է ան գիշերը , Հեռեւեալ օրը բժիշկներու խորհուրդով հիւանդանոց տարեր էին զինքը :

— Հիմա հիւանդանոցն է դեռ :

— Ո՛չ , տարի մը ետքը ապէկցաւ . հիմա ա՛լ տունն է :

Սրտի կսկիծով մի մտիկ ըրի բարեկամիս ։
Հետեւեալ օրը գացի անձամբ տեսնելու ։

— Վերն է, ըսին , իր սենեակը . երբեք վար
չ'իջնար, երբեք մէկուհն հետ չի տեսնուիր Բայց
կարելի է քեզ չի մերժեր ։

Վեր կ'լայ , Գթութեան քոյրի հագուստներ
հագած էր՝ սեփ սեւ , գեւազանց մաքրութեամբ
ճերմակ թեւնոցներով ու վզնոցով , Ո'րչափ
նիհարցած էր , ու այդ անմոռանալի աչքերը՝
հալած , սպառած դէմքին մէջ : Ձիս անմիջա-
պէս ճանչցաւ , ու հանդարտ համակրութեան
շարժումով մը քովը նստեցուց զիս , ու տե-
ղեկութիւն հարցուց կեանքիս վրայ : Ես նոյն
հարցումը վախցայ ընելու . իր հագուստը , հա-
լած գէմքը , արհաւիրքով լեցուն աչքերը ,
Աստուածածնին պատկերը իր գլխուն վրայ ,
կը բաւէին արդէն : Ժամ մը ետքը բաժնուեցայ
իւրմէ : Գութի ու ընդվզումի խենդութիւն մը
կը գալարէր զիս Բարափին վրայ սրճարանի մը
մտայ , բազմութեան մէջ , մարդերու մէջ ըլլալու
համար ։

Շաբաթ մը ետքը իդմիրէն մեկնեցայ : Բայց
պատկերը , պատկերը այդ սենեակին ինձմէ չէ

բաժնուած , ինձմէ երբեք չպիտի բաժնուի . օ՝
այդ մինակութիւնը շաբաթներ , ամիսներ , տա-
րիներ , չորս պատի մէջ , ինքզինքիդ մէջ բազ-
մապատկուած . ու ա՛լ բան մը չյուսացողի ,
ա՛լ բան մը չպատողի այդ ցաւագին
անգորութիւնը , ու այդ աղօթքները ամբողջ
արեւոտ ցորեկներ , ամբողջ անքուն գիշեր-
ներ , մէկու մը որ երբեք , երբեք , եր-
բեք չի պատասխաներ : Վալսերը կը դառ-
նան , մետաքսներու , բեհեզներու եւ անուրջի
գոյն շրջազգեստներու մէջէն կ'երգին անու-
շահոտ ու վարդ մարմիններ , աչքերը կը վա-
ռին տարփանքով , ու սրտերը հեշտութեամբ կը
գինովնան , ու կեանքը սէրը կ'օրհնեալէ , ու
յաւիտեանապէս՝ ուղեղիս մէջէն , մորմոքիս
ու գործնանքիս մէջէն , անհուն սեւ ծաղիկ մը
պէս կը բարձրանայ Անոր յիշատակը , — իր
սենեակը , իր անվախճան մենութիւնը , իր դա-
ժան համակերպութիւնը , ու ինքը ամբողջ
գալարուած , անէացած , բանտուած մոլեգին ու
յամառ աղօթքի մը մէջ . . .

Մանչէսթը

ԶԱՐԵՀ ՎԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՀԱՅ ԷԶԵՐ

— + —

ՏԱՂ ՀՈԴԻՌՈՅ՝ ՆԱՂԱՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ՛ ԱՍԱՏԵԱՂ

Երազ է ու սուտ , եղբայրք , աշխարհիս բաներն ի լրման .
Ո՛րք են թաղաւորք 'ւ իշխանք պարոնայք ու սուլթան ու խան ։

Շինեցին բերդ ու քաղաք , դարպասնին , ու շատ դատեցան՝
Յետոյ գեմ անտէր թողին ու մտան ի հող 'ւ ի զընտան ։

Նաղաշ , մի՛ խաբիր մեղօք , մի՛ դատիր անտանոյ չըման .
Մի՛ գիրկ աշխարհիս ամեր , մի՛ կարծեր թէ քեզ տի մընան ։

Շուտով քեզ խնդիր կուգան , կու խոցեն ըզհողիդ մահուան .
Հոգիդ բաժանի ի քէն , ու մընայ մարմինդ ի զընտան ։

Աշխարհս գեմ վաւֆայ չուրի , ոչ արեր է մարդոյ բարի ,
Աւուրք մի խընդալ կուտայ , բայց յետոյ դստն է եւ լեզի ։